

מניעת ענישה גופנית של ילדים - האתגר של זכויות הילד

מה באמת אומרת הגישה של המשפט העברי והמסורת היהודית*

יצחק קדמן**

א. "לכל אמא מותר לתת סטירה"¹ - התעללות, ענישה גופנית ונימוקים "דתיים" להצדקתם לאחרונה רעשה - געשה הארץ (לשעה קלה בלבד) לנוכח מה שנחזה להיות גל של מעשי התעללות קשה בילדים. שורה של מעשים שהתגלו בסמיכות כרונולוגית, בירושלים, בבית שמש, ברמלה, באור יהודה ובנתביבות, יצרה רושם כי מדובר בתופעה חדשה שנתגלתה לפתע.² למעשה לא היה מדובר בתופעה חדשה כלל ועיקר. יותר משהיה מדובר בגל של מקרים קשים, היה מדובר בגל תקשורתי של תשומת לב שהתמקדה לפתע (וכצפוי לא לזמן רב), וטוב שהתמקדה, ולא טוב שהתמקדה רק לרגע, בסוגיה קשה זו של התעללות בילדים. כל מי שעוסק בתחום זה של התעללות בילדים, יודע כי אין מדובר בתופעה חדשה וכי הן חומרתה והן היקפה מלווים אותנו כבר שנים רבות.³ שני מאפיינים חזרו על עצמם במקרים האחרונים (בצד מאפיינים אחרים נוספים) בדברי ההורים החשודים, שותפיהם לדרך ולעיתים אף סניגוריהם. מאפיין אחד היה הניסיון לגמד את האירועים ולהציג מקרים קשים של אלימות כלפי הילד כאילו מדובר בשיטה "חינוכית" ולמזער את ההתעללות לרמה של "ענישה גופנית", הנתפשת לא רק כקלה יותר אלא אפילו כלגיטימית. גם בכך אין כל חדש. במאמרם של בויאר וקדמן⁴ סוקרים המחברים שורה ארוכה של פסקי דין בהם ניסו הנאשמים בהתעללות, לרוב ההורים, למזער את חומרת הפגיעה ולהציג כענישה גופנית למטרות חינוך, שלפי תפישתם אין בה פסול ובוודאי שלא מעשה פלילי. מאפיין שני הקשור במאפיין הקודם, הוא הניסיון להציג את ההתעללות ובמיוחד זו הממוזערת לדרגת ענישה גופנית, כעניין תרבותי, או שוני תרבותי. כך למשל⁵ טען אב שהיכה קשות את בתו בת ה-11, כי עשה זאת משום שבארץ מוצאו מדובר במעשה לגיטימי וכי כך הוא הדבר גם על פי הדין הדתי. טענה זו של נורמות תרבותיות או דתיות, חוזרות על עצמן שוב ושוב ובשנים האחרונות נדחו שוב ושוב על ידי בתי המשפט. מעניין לציין כי הישענות על נימוקים תרבותיים ודתיים, איננה שכיחה רק כאשר מדובר בחשודים או נאשמים מרקע דתי מובהק, ומרבים לעשות בה שימוש גם אנשים שלא בהכרח מוגדרים כ"דתיים" או כ"חרדים". הניסיון להתחבא מאחורי המסורת, הדת וההלכה, תוך ציטוט שברי פסוקים בידענות ובנחרצות שאין להם בסיס של ממש, מאפיין לא רק חשודים בהתעללות, אלא גם ציבורים רחבים שנדרשים לשאלת הלגיטימציה של ענישה גופנית, גם זו העלולה לגלוש בקלות להתעללות.

* מאמר זה מבוסס בין השאר על מאמרם של עו"ד יפעת בויאר וד"ר יצחק קדמן - בין ענישה גופנית להתעללות. מתוך הספר: התעללות והזנחה של ילדים בישראל.

** ד"ר יצחק קדמן היה מנכ"ל המועצה לשלום הילד.

¹ מתוך דברי האם החשודה בהתעללות מבית שמש - "מעריב" 4.5.08.

² ראו למשל: "ידיעות אחרונות" - 13/3/08, 31/3/08, 2/4/08, 7/4/08, 13/4/08, 16/4/08; "הארץ" - 14/3/08, 25/3/08, 3/4/08, 4/4/08; "מעריב" - 18/3/08, 7/4/08, 13/4/08 וכלי תקשורת נוספים בתאריכים אלה.

³ ראו למשל בשנתון: ילדים בישראל 2007 - בהוצאת המועצה לשלום הילד (ציונית, קמחי ובן אריה - עורכים), עמ' 472.

⁴ "בין ענישה גופנית להתעללות - רב המשותף על השונה" - יפעת בויאר ויצחק קדמן בתוך: התעללות והזנחה של ילדים בישראל - עורכים הורוביץ, בן יהודה וחובב, ירושלים 2007.

⁵ ע"פ 1059/96 בית המשפט המחוזי באר שבע.

ראוי איפוא להתמודד עם הידע החלקי ולעיתים אף המעוות המציג את היהדות לדורותיה ובכלל זה המוסר היהודי, המחשבה היהודית וההלכה היהודית, כאילו כביכול יש בהם תמיכה ועידוד לשימוש באלימות כלפי ילדים.

התבטאויות כאלה או אחרות מצדם של רבנים מסוימים, הצהרות של פוליטיקאים ממפלגות חרדיות, לפחות חלקם, ובעיקר לא מעט בורות מצדו של הציבור הרחב שאיננו אמון על מקורות ההלכה לדורותיה ואינו בקי בה במיוחד, אולם יודע לצטט בידענות רק חצי פסוק "מהתורה" - "חושך שבטו שונא בנו" – כל אלה, יצרו את הרושם כאילו היהדות, על מקורותיה במשפט העברי ובמוסר היהודי, לדורותיה, תומכת תמיכה נלהבת ובלתי מסויגת בהכאת ילדים לצורכי חינוך. אין עוול גדול מכך ליהדות וילדים.

ב'. "ואוהבו, שיחרו מוסר"⁶ -

המוסר היהודי וההלכה היהודית לדורותיה ויחסם לאלימות כלפי ילדים

עיון מדוקדק במקורות ההלכה והמשפט העברי, כמו גם בספרות המידות והמוסר, מגלים תמונה מורכבת, ממנה ניתן ללמוד רבות דווקא על התנגדות היהדות לשימוש בענישה גופנית כשיטת חינוך, גם בימים ההם ובוודאי בזמן הזה.

אין אנו יכולים להתעלם מכך שקיימים גם מקורות בהלכה המצדדים בענישה גופנית של הורים ומחנכים כלפי ילדים, בתנאים ובסייגים שונים, ולא ניתן לומר כי מדובר בתופעה שולית או יוצאת דופן. אולם, עיון מעמיק ואמיתי במקורות המשפט העברי לדורותיו מלמד, כי התמונה אינה חד צדדית, וכי קיים מספר לא מבוטל של מקורות הקוראים להימנע מענישה גופנית, או מסייגים אותה באופן שכיום כלל לא מאפשר התרתה.⁷

אכן, בספר משלי ניתן למצוא הוראות מעין-נורמטיביות, אשר יש המפרשים אותן כמורות על נקיטת אלימות נגד ילדים כאמצעי של ענישה חינוכית. המפורסמת שבהם נלמדת מהפסוק: "חשך שבטו שנא בנו, ואוהבו – שחרו מוסר" (משלי יג, כד). רבים פרשו את המילה "שבט" במובן של מטה, מקל, שוט חבלה, ולפיכך את הפסוק כמתיר או אף מורה על ענישה גופנית כחלק מחינוך הילדים. אולם, לפסוק זה מקורות פרשניים רבים אחרים הקובעים, כי המילה "שבט" משמעותה להוכיח בלשון, לנזוף, כפי שמצאנו אצל הנביא ישעיהו (בפרק י"א פסוק ד') "היכה בשבט פיו", ועל כך עוד נרחיב בהמשך.

הד לגישה המצדדת בענישה גופנית נמצא גם בפסוקים אחרים בספר משלי, דוגמת: "יסר בנך ויניחך, ויתן מעדנים לנפשך" (משלי כט, יז); "אולת קשורה בלב נער, שבט מוסר ירחיקה ממנו" (משלי כב, טו); ביטוי חריף ביותר לגישה זו נמצא בפסוקים: "אל תמנע מנער מוסר, כי תכנו בשבט – לא ימות. אתה בשבט תכנו ונפשו משאול תציל" (משלי כג, יג-יד).

בפרשת דלאל-ראסי⁸ (משנת 1953), השופט הרב אסף המנוח, הסכים לפסק דינו של השופט ד"ר חשין המנוח והוסיף ממקורות היהדות. השופט המנוח מזכיר את הגמרא בה הורה רב לרב שמואל בר שילת, כי "כשאתה מכה את הילד – תכהו בשרוך הנעל (בבא בתרא, כ"ב א'), היינו ברצועה דקה". על סמך דברי רב אלו פוסק הרמב"ם: "ומכה אותם המלמד להטיל עליהם אימה. ואינו

⁶ משלי- כ"ט, י"ז

⁷ בחלק זה במאמר הסתייענו רבות במאמרו של א. הכהן, "ביד חזקה ובזרוע נטויה ובמורא גדול? אלימות כלפי ילדים במשפט העברי ובמדינה שערכיה "ערכים יהודיים ודמוקרטיים" (לא פורסם). (להלן: "הכהן, ביד חזקה").
⁸ ע"פ 7/53 דלאל ראסי נ' היועץ המשפטי לממשלה, פ"ד ז' 790.

מכה אותם מכת אויב, מכת אכזרי. לפיכך, לא יכה אותם בשוטים ולא במקלות אלא ברצועה קטנה" (ה' תלמוד תורה, פרק ב'). דברי הרמב"ם נעתקו כהלכה ומורין כן גם בשולחן ערוך, יורה-דעה סימן רמ"ה ובשאר ספרי הפוסקים. ואף רב האי גאון כותב בשירו המפורסם "מוסד השכל": "ואם תוליד בנים ובנות - בכל עת יסרם. אכן בחנות" (ברחמים ובחנינה).⁹ ראוי לציין, כי גם בעבר הייתה הלכה זו - על פיה מותר, בנסיבות שתוארו לעיל, להכות ילד - בבחינת חריג להלכה הכללית האוסרת להכות אדם באשר הוא אדם. זאת ניתן לראות בספר המצוות לרמב"ם חלק לא תעשה, המזהיר מהכות "כל איש מישראל" ובתלמוד הבבלי, מסכת סנהדרין דף נח עמ' ב' - "המגביה ידו על חברו אף על פי שלא הכהו נקרא רשע".¹⁰ ההלכה אף אוסרת להלקות קטין העובר על אחת ממצוות לא תעשה האמורות בתורה - ואין מכים אותו אפילו לאחר שהגדיל.¹¹

בד בבד בנוסף למקורות ולגישות אלו, קיימות בהלכה דעות, גישות והלכות המורות ההפך - היינו: **שענישה גופנית כלפי ילדים אסורה היא.** ראשית, יש לזכור כי הפסוק "חושך שבטו שונא בנו - ואוהבו שחרו מוסר", אשר מרבים להשתמש בו כהוכחה לתמיכת היהדות בענישה גופנית לקוח, כאמור, מספר משלי, אשר הנו ספר משלים ומוסר ואינו ספר הלכה. שנית, משמעות המילה "שבט" ביהדות, יכולה להיות "מקל", אך היא יכולה להיות גם ביטוי של סמכות או מרות ושל הטלתה. לדוגמא: "לא יסור שבט מיהודה ומחוקק מבין רגליו" (בראשית, מט, י), שמשמעות המילה "שבט" בו היא סמכות או "מרות".¹² הרב אליהו הכהן מונק מסביר את מונח השבט ב"חושך שבטו" כשבט מוסר ולא שבט שמכין בו: "הרבה דברים הנם בגדר שבט וסיפא דקרא (=סוף הפסוק) יוכיח, "מוסר" הוא מה שנוגע ללבו של הבן, ולבו הרך של התינוק מתפעל מאד מהבעת צער כל דהו מצד הוריו (או מצד זה שהוא מצפה להערכתו). זאת ועוד, מצאנו בנביא שאמר "ואקח לי שני מקלות, לאחד קראת נועם ולאחד קראתי חובלים (זכריה, יא, ז') הרי שיש גם מקל נועם, ולמקל נועם זה מתכוון שלמה המלך באומרו "חושך שבטו שונא בנו" שגם במקל נועם יוכל אדם לייסר את בנו".¹³ גם "ילקוט דרך ארץ" מגדיר "שבט" כשבט מוסר: "יתנהג לייסר את בניו כשהם קטנים... כנאמר חשך שבטו שונא בנו, אך בשבט מוסר ולא בשבט עברתך".¹⁴ הרבה מפרשים מדברים בעיקר על מי ששונא את בנו כ"חושך שבטו", במשמעות של "חושך את מרותו", או את שבט לשונו.

כמו-כן, הפסוק במלואו כולל גם הקבלה כיאסטית: "חושך שבטו שונא בנו - ואוהבו שיחרו מוסר". לא במקרה, רבים ממצדדי הענישה הגופנית, יודעים לצטט רק את חציו הראשון של הפסוק וכלל אינם מכירים את חציו השני, או בוחרים פשוט להתעלם ממנו. חציו השני של הפסוק - "ואוהבו שחרו מוסר", מעיד גם על המשמעות האמיתית של חלקו הראשון, שכן לא נאמר ואוהבו - יכהו. הפירוש הנכון והאמיתי הוא אפוא - מי שאוהב את בנו (או בתו) דואג לחנכם,

9 שם, בעמ' 798.

10 פסק דינו של השופט פלפל בערר 1059/96 (מחוזי - ב"ש) מדינת ישראל נ' י.ח. (לא פורסם), בעמ' 18.

11 אנציקלופדיה תלמודית, כרך ארבעה-עשר, עמ' תרכ"ז.

12 י. לוי, שר החינוך התרבות והספורט (דאז), "יהדות והכאת ילדים", בתוך: "זכויות הילד בישראל: קובץ מאמרים ומקורות", המועצה הלאומית לשלום הילד, בעריכת: י. קדמן וגליה אפרת, דצמבר 1998, 97-100, בעמ' 97 (להלן: "לוי, יהדות והכאת ילדים").

13 א. מונק, שכר ועונש בחינוך, עמ' ל"ז.

14 ילקוט דרך ארץ פרק ז' אות ו'.

דואג להציב גבולות, ללמדם להבחין בין טוב לרע, בין מותר לאסור. חלקו השני של הפסוק, בהיותו מהווה חזרה במילים אחרות של חלקו הראשון (הקבלה כיאסטית), מעיד גם על הכוונה הממשית. אף מבנהו של הפסוק – כאשר בתחילתו מדבר על מי ששונא את בנו, ובחלקו השני מדבר על מי שאוהב את בנו – מלמד כי המעלה הגבוהה ביותר היא ה"אוהב" ולא ה"שונא". והאוהב מה הוא עושה הוא "משחר מוסר" – "משחר" מלשון "שחר", מלשון מקדים. כלומר, יש להקדים את הדברים כך, שלא יהיה צורך להגיע להפעלת מרות ולמכות. מי שאוהב את בנו באמת, הוא מי שמקדים את המוסר ולא מי שמגיע למצב בו הוא צריך להטיל מרות או לתת מכות. דרך חינוכית זו נמצאת במעלה גבוהה יותר, בה מתבטאת האהבה לילד.¹⁵

הפירוש הנכון והאמיתי של הפסוק הוא, אפוא, מי שאוהב את בנו (או בתו) דואג לחנכם, דואג להציב גבולות, ללמדם להבחין בין טוב לרע, בין מותר לאסור, אולם לא בדרך של אלימות.

חשוב לציין, נושא זה של ענישה גופנית הוא גם עניין של תקופה. בעבר, ענישה גופנית היוותה אמצעי בו השתמשו בכל העולם – לא רק כלפי ילדים, אולם, כיום כבר אין הדבר כך. כיום, יש להניח, הפסיקה והמקורות יתפרשו על רקע זמנם, ולא רק שלא יחייבו, יצוו או יתירו להכות, אלא ישללו ויאסרו על ענישה גופנית כלפי ילדים.

על גישתם לנושא של רבנים, בעיקר מן הדורות האחרונים, השוללת את השימוש באמצעי אלימות כאמצעי חינוך, ניתן ללמוד ממקורות שונים.

לדוגמה, חשוב הוא מאמר התלמוד (שבת קיט, ע"ב) על הפסוק שנשנה במקרא פעמיים (תהלים קה, טו; דברי הימים טז, כב): "אמר רב יהודה אמר רב: מאי דכתיב (=מהו שכתוב) "אל תגעו במשיחי ובנביאי אל תרעו" – 'אל תגעו במשיחי' – אלו תינוקות של בית רבן, יובנביאי אל תרעו" – אלו תלמידי חכמים. 'נגיעה' זו, שנתפרשה על ידי פרשנים שונים, ראשונים ואחרונים, כאיסור לבטל תינוקות של בית רבן מלימודים, יכולה להתפרש גם כפשוטה, כאוסרת "נגיעה" – כל מגע שיש בו אלימות – פיזית, מינית או מילולית – בדרך הטיפול בקטינים.¹⁶

הרב אברהם יצחק הכהן קוק ז"ל, רבה הראשי הראשון של ארץ ישראל במחצית הראשונה של המאה ה-20 (הראי"ה קוק) מפרש את מאמר התלמוד (ברכות ז, ע"א): "אמר רבי יוחנן משום רבי יוסי: טובה מרדות אחת בלבו של אדם יותר מכמה מלקויות... וריש לקיש אמר: יותר ממאה מלקויות, שנאמר "תחת גערה במבין מהכות כסיל מאה" (משלי י"ז, ז), היינו, יש להעדיף את הגערה במלים על פני ההכאה והענישה הגופנית.

וכך כתב הראי"ה קוק¹⁷: "יפה מרדות אחת בלבו של אדם יותר מכמה מלקויות" – כאן הורנו חז"ל נועם דרך החינוך, כי לא במהלומות יחונך האדם כי אם בדרכי נועם. וגם אם צריך לצרף את מידת היראה למידת האהבה... והיראה האמיתית היא יראת הרוממות הבאה מצירוף האהבה הנאמנה. ועד הזמנים האחרונים לא ירדו חכמי הפדגוגיה בעולם לאמת החינוכית הזו והיו מחנכים רק במקל חובלים והדברים נמשכו עד ימינו, שהניסיונות הרבים הוכיחו להשכיל את אשר הורו לנו חז"ל ברוח קדשם במאמר זה.

15 לוי, יהדות והכאת ילדים, בעמ' 97.

16 הכהן, ביד חזקה, בעמ' 22.

17 הראי"ה קוק, "עין איה", ירושלים, תשמ"ז, בעמ' 31.

והנה רבי יוחנן וריש לקיש נחלקו עד היכן צריך לנקוט רק בדרכי נועם. רבי יוחנן מבחין בין החינוך התמידי והקבוע לבין הוראת שעה של החינוך הפתאומי והמקרי. רבי יוחנן סובר שרק בחינוך הקבוע כשהחניך נוהג כראוי ואינו פורץ גדר או משחית דרכו בחטא ופשע חמור, רק אז אין להשתמש במקל חובלים אלא להדריך את החניך מצד שכלו והכרתו, שהתלמיד מעצמו יגיע להכרה של סור מרע ועשה טוב. אבל במקרה שהחניך סר מדרך הישר, כי אז מודה רבי יוחנן שיש להשתמש בהכאה וענישה גופנית. על-כך חולק ריש לקיש, והוא סובר שאפילו במקרים חריגים כאלו, של השחתה ופריצת המסגרת, גם אז עדיף לנקוט בהסברה ובנעימות, כי תמיד המרדות השכלית עדיפה על ההכאה הגופנית. החובה היא לעורר את הניצוץ השכלי שבאדם, שהוא יאיר את מחשכי הלב, גם של אותם שהעו את דרכם, להעלותם במעלות נבונים שיהיו ראויים להכיר את ערך המרדות שבלב, וזו כוונת הכתוב: שגעה המביאה להבנה היא עדיפה מהכות כסיל מאה מלקות".

כך גם כתב הרבי מלובביץ' (הרב מנחם מנדל שניאורסון) באחת מתשובותיו: "צודק אשר אין זו הדרך להשתמש בחינוך בעונש השבט, כי לפעמים הכי תכופות יצא שכר – שמשתכרים על ידי זה – בהפסדו. ודי למבין. ורואים במוחש, אשר בתוקף המלוש בדרכי נועם – פועלים יותר".¹⁸ נראה, שלא רק שמכות אינן מועילות, אלא להפך – הן רק ממרידות ומשניאות. אם בעבר היו המכות אמצעי (גם אז לא היוו כמטרה), אזי היום אמצעי זה לא יעיל כלל וכלל.

ראויים לציון דבריו החריפים של רבי שמשון רפאל הירש (גרמניה, המאה ה-19)¹⁹: "אנו נהיה האחרונים להמליץ על **עונשים גופניים**... והדברים אמורים במיוחד **כלפי בית ההורים**. אם הילד ירגיל את עצמו להתרשם מהערה ביקורתית של ההורים רק אם יחוש אותה על גופו, ולצית לפקודות רק מתוך פחד מפני מכות, הרי יתקה חושו המוסרי וממילא יזלזל גם בהערותיו של המורה".

גם הרב יעקב יחיאל וינברג, מגדולי ההלכה במאה ה-20, כתב (לגבי בן שסטה מדרך הישר) דברים בגנות הענישה הגופנית²⁰: "אכן, מטעמים פדגוגיים יש להניא מאמצעי כפיה בנוגע לבן הסוטה מהדרך הכבושה. כבר הזכיר כת"ר (=כבוד תורתו) את האיסור להכות בנו גדול, וצדק כת"ר באומרו שלא דווקא מכה ביד, אלא כל אמצעי כפיה בכוח עלול להביא לידי תוצאות הפוכות מהרצוי. וכבר הוכיחו הפדגוגים המודרניים שהכפייה או ביצוע רצון בכוח מעורר בנער בגיל מבוגר עקשנות יתר ונטייה למרידה".

בספר חסידים מאת ר' יהודה החסיד, שנכתב בערך לפני למעלה מ-200 שנה, נאמר: "איש אמו ואביו תיראו – לשון רבים, למרות שהפנייה איש ביחיד ולדברי רבי יהודה הכוונה להזהיר את האיש לירא את אביו ואת אמו, ולהזהיר את ההורים שלא יכעיסו את הבן כל כך, שלא יוכל

18 שערי הלכה ומנהג חלק יורה דעה.

19 ש. רפאל הירש, על יסודות החינוך, חלק ב', עמ' סה.

20 י. וינברג, שו"ת שרידי אש, חלק ג, סימן צה.

להתאפק ולמרוד בהם".²¹ לשון הרבים, פונה אפוא להורים להזהירם שימנעו מפרובוקציה או יד קשה כלפי ילדיהם, העלולה לגרום להם לאלימות ומרידה.

הרב אליעזר פאפו, קבע כבר לפני למעלה מ-130 שנה, שאין להשתמש בעונש גופני כלפי קטינים כלל ועיקר: "אמרו רבותינו ז"ל המכה בנו גדול חייב נידוי... לפי שגורם לבנו שיהיה בועט בו... הנה כי כן לא גדול ממש, אלא אפילו קטן כל שיודע בו שאינו מקבל מרות. כגון בדורות הללו שחצפה ישגיא (החוצפה פורחת), ובן בועט באביו לא על ידי הכאה אלא אפילו אם גוער בו בכעס...".²²

הרב עקיבא איגר אמר, שיש להימנע מלבייש ילד על ידי הטלת עונש עליו בפני אחרים.²³ גם השולחן ערוך²⁴ קובע ש"המבייש... את הקטן שכשמכלימים אותו נכלם, חייב", והרמב"ם²⁵ קובע: "נראה לי שהמקלל את הקטן הנכלם, לוקה".²⁶

בספר חסידים מתואר מקרה חמור מאד²⁷: אב למד תורה בחדר, ובנו הקטן בא עם הסיר לאותו החדר, התיישב עליו ועשה את צרכיו. קיימת הלכה האוסרת על לימוד תורה במקום בו יש צואה, ועל כן האב התרגז והרביץ לבנו. לאחר אותו מקרה קרו לאותו הילד נזקים גופניים מכיוון שהיה עוצר בעצמו מלעשות צרכיו. אמנם האב הרביץ כיוון שחשב שהוא מלמד את הילד שכשלומדים תורה לא עושים כך וכך, אך הילד לא הבין את כוונתו ולא הבין מדוע הרביץ לו האב. רבי יהודה החסיד יצא בצורה חריפה נגד האב, וכך הוא כותב: "ילד קטן שאינו מבין על מה מכים אותו והוא יושב אצל אביו וספריו לפניו, והקטן עומד לעשות צרכיו, לא יגע בו, כי לא ידע שבשביל הספרים מנעו, ויעצור עצמו משום פחדו ויבוא לידי סכנה". כלומר, בעל "ספר חסידים" מזהיר מאד מפני הכאת ילדים, כיוון שבמקרים רבים הילד לא מבין את כוונת המכה ולמה ניתנה, ואז הפחד של הילד מונע הידברות. פעמים רבות הורה נותן מכה, וחושב שעל ידי המכה יוצא הוא ידי חובת חינוך, אולם התוצאה היא שההורה והילד אינם מדברים.

רבי חיים מוולוז'ין, שהיה גדול ראשי ישיבות הליטאים, אמר באחת מאיגרותיו: "בזמן הזה, לשוט אינם נשמעים" – אין שום טעם לתת מכות מכיוון שהמכה אינה מחזקת ואינה מועילה בדבר. והוא מוסיף ואומר: "מי שאין טבעו רכות ותכף יכעס על עושי עוול ובפרט שלא ישמע לו (לאותו אדם שרוצה לחנך) – אזי הוא פטור ממצוות התוכחה". הוא למעשה אומר להורה: אם אתה יודע שאתה לא שולט בעצמך ואתה לא יודע לדבר רכות – מוטב שלא תעשה כלום. מכאן שעדיף שאדם לא יחנך, מאשר שיחנך בכעס ובמכות.

מקור חשוב נוסף, המהווה בסיס הלכתי לטענה, כי כיום אין צידוק ואף קיים איסור על ענישה גופנית נמצא בתלמוד במסכת מועד קטן (דף י"ז ע"א). שם, מובא מעשה בשפחתו של רבי יהודה

21 ספר חסידים, תקנ"ד.

22 א. פאפו, פלא יועץ, עמ' קע"ה.

23 הרב עקיבא איגר ליורה דעה, מובא בספרו של הרב אהרון קרפמן Jewish Observer, אפריל 1977.

24 שולחן ערוך חושן משפט ת"כ ל"ז.

25 רמב"ם הלכות סנהדרין 15 א'.

26 א. מלמד, נשיא בית המשפט לנוער, המשפחה – ערש או הרס ילדיה, הוצאת "אח", 1999 בעמ' 401-402.

27 לוי, יהדות והכאת ילדים, בעמ' 98.

הנשיא (שערך את המשנה), שראתה אדם מכה את בנו הגדול. הלכה שפחתו המלומדת לרבי ואמרה לו - נדה את האב המכה, ולמה? מפני שהוא עובר על "לפני עיוור לא תיתן מכשול". רש"י מפרש: "שהילד יבעט באביו" - הילד ימרוד באביו, כלומר, איש המכה את בנו הגדול מביא לכך שהילד ימרוד באביו, ועל-כן דבר זה לא רק שאין בו שום עניין של חינוך אלא הוא גם מכשול.²⁸ הרמב"ם הופך עניין זה להלכה מפורשת, שהיא המקור הברור ביותר בנושא: "מכה בנו הגדול - מנדים אותו, שהרי עובר על 'לפני עיוור לא תיתן מכשול'. והריטב"א - אחד הראשונים - אומר: "ונראים הדברים דלא גדול - גדול ממש אלא הכל לפי טבעו". המילה "גדול" אינה מתייחסת לגיל אלא לטבע. כלומר, לעניין זה יכול גם ילד בן 5 ומעלה להיחשב כגדול. והריטב"א ממשיך: "יש לחוש שיתריס כנגדו (כנגד אביו) בדיבור או במעשיו". אם התוצאה של המכה היא תוצאה של המרדה אז בוודאי ובוודאי שהדבר אסור. והוא ממשיך: "ואפילו בקטן אין ראוי להביאו לידי מכה אביו!"²⁹

היבט נוסף וחשוב בעניין זה הוא האיום במכות. אחד המקורות מעיד, כי לעתים ראו באיום דבר חמור יותר ופוגע יותר מאשר המכות עצמן, היות והאפקט הפסיכולוגי שיש באיום ובהפחדה מזיק לפעמים יותר מאשר המכה עצמה. האיום במכה מפחיד מאד, שכן באיום לא תמיד יורד הילד לסוף דעתו של האב או של המכה ולא יודע לצפות את שעלול להתרחש.³⁰ ומקרה נוסף. שאלה שהובאה לפני הרב פיינשטיין - לגבי ילד שהתאבד בגלל הפחד ממכותיו של אביו. לפי היהדות אדם שהתאבד הוציא את עצמו מקהל ישראל, ולכן קוברים אותו מחוץ לגדר - תוצאה חמורה ביותר. שאלו את הרב פיינשטיין אם אותו הילד הוא בגדר "מתאבד" לצורך קבורתו. והוא ענה, כי מאחר והילד לא יכול היה לאמוד את עוצמת המכות שיקבל, אפילו אם הן מגיעות ממי שאוהב אותו, יש להתייחס אליו ולשפוט אותו מנקודת הראות שלו - זאת אומרת כמי שהציל עצמו מייסורים, ולא כמי שהתאבד, ולכן יש לקבור אותו בתוך הקהל.³¹

ומה דין אב שמכה את בנו וחובל בו? הרי יש דין חובל בתורה. הרב פיינשטיין מתייחס לעניין אב המכה את בנו, כשהוא מצטט את השו"ע של בעל התניא ש"המכה במקל עובר בלאו דחובל בחברו" - שהוא חייב לו מדיני ממונות. חובל על-פי דין תורה חייב בתשלום ממון. אם אדם חובל בחברו, הוא צריך לשלם לו - ריפוי, שבת, בושת, צער וכו'. על-פי גישה זו רואים אנו, כי אף היהדות סוברת - כמו הגישה המודרנית - שהילד אינו רכוש של אביו, ולכן כל החובות שחלים בין אדם לחברו חלים גם על האב כלפי הבן. למשל, אדם הבא ועוקר שן לחברו במכה - חייב לו, ובאותה מידה המכה את בנו - חייב לו. והרב פיינשטיין אומר, שלא רק שהוא חייב לשלם לו כסף, אלא שהוא גם עובר על איסור "לא תעשה" שבתורה. מדובר כאן במושג הלכתי - כי החובל בחברו עובר על לאו שבתורה. כלומר, מבחינה הלכתית - לא רק שחייב בתשלום ממון, אלא חמור מכך, יש במעשה משום עבירה.³²

28 שם, בעמ' 99.

29 ריטב"א, מועד קטן י"ז.

30 לוי, יהדות והכאת ילדים, בעמ' 99.

31 שם, בעמ' 100.

32 שם, בעמ' 99-100.

נראה, כי היהדות הקדימה חברות רבות בעולם בהתנגדותה לאלימות כלפי ילדים ואף לענישה גופנית. כבר בתקופות קדומות בהן היה נהוג להכות, להתעלל ואף להרוג ילדים, תוך ראייתם כרכוש הוריהם ותו לא, השכילה ההלכה להגן על ילדים, ולהתנגד בתקיפות לאלימות נגדם.

כאמור, עולמו של המשפט העברי הוא עשיר ומגוון, וקיימות בו דעות שונות בנושא דן. "על תופעה זו, של פלורליזם וריבוי דעות בעולמו של המשפט העברי, עמדו חכמים רבים, ראשונים ואחרונים. תופעה זו, מהותית היא בדרכי חשיבתה ופסיקתה של ההלכה היהודית, על פי הכלל שנקבע במחלוקת בית ושמאי ובית הלל "אלו ואלו דברי אלוקים חיים" (עירובין, יד, ע"ב)³³. בדורות האחרונים הובעו דעות הלכתיות, השוללות מכל וכל את השימוש באמצעי אלימות כלפי קטינים. גם הגישות והמקורות היהודיים המתירים ענישה גופנית כלפי ילדים, מתירים זאת בנסיבות מסוימות ובסייגים מסוימים בלבד, באופן שיוצרים מגבלות של ממש על השימוש בסוג כזה של ענישה, וגם כשזו "קלה" או אינה מגיעה לכדי התעללות. שמואלי במאמרו³⁴, מאזכר לא פחות מעשרים ושלשה תנאים וסייגים להיתר השימוש בענישה גופנית על פי ההלכה (לדוגמה: לא כשהילד קטן מדי; לא כשהילד גדול מדי; לא מתוך כעס; לא תוך שימוש בכלי; לא בדרך משפילה; לא מלווה באיומים; לא כשזה גורם נזק; לא כשזה גורם כאב; לא בתקופות מסוימות; לא כשאינה הכרחית, לא לפני שניסו דרכי נועם ועוד ועוד...).

ג. "יש להתרחק בתכלית מדרך האלימות והעלבונות כלפי ילדים שהם בני אנוש עם צלם אלוקי"³⁵ - עמדת ההלכה בדורנו

לדעתנו ברור, כי כיום אין כל היתר הלכתי-מעשי לשימוש בענישה גופנית, וכי התפישה היהודית בתקופתנו, חייבת להיות איסור גורף וחד משמעי על שימוש בכלי זה, וזאת משני טעמים מרכזיים:

הטעם האחד - מתוך היכרותנו את המציאות, בה רוב מוחלט של ההורים בישראל אינם בקיאים בסייגים ובנסיבות המיוחדות בהם ניתן להכות ילדים, לפי תפישת המקורות המתירים ענישה גופנית, ואף אינם מודעים להם. גם לגבי המיעוט שאולי מודע לסייגים, או לחלקם, קשה ואפילו בלתי אפשרי להבטיח כי יוכלו במציאות היומיומית לעמוד בתנאים המרובים והקשים הללו. מכיוון שכך, קיים החשש שהורים רבים ייכשלו באיסור זה של ענישה גופנית. ענישה גופנית המבוצעת שלא על-פי הסייגים והתנאים שנקבעו בהלכה, איננה רק מיותרת ולא ראויה, אלא היא הופכת להיות עבירה על האיסור ההלכתי החמור של הכאה.

הטעם השני – משום שהיהדות ההלכתית מתאימה עצמה כל הזמן לתקופה ולתנאיה. ואמר על כך עו"ד אביעד הכהן³⁶: "בבואנו ליישם נורמות לעניין זה במדינת ישראל, חובה עלינו לאמץ את הגישה השוללת אמצעי אלימות כלפי קטינים מכל וכל, שהיא ורק היא - עולה בקנה אחד לא רק עם "ערכיה היהודיים" של מדינת ישראל אלא גם עם "ערכיה הדמוקרטיים". מסקנה זו מתחייבת מכמה נימוקים: ראשית, "כבוד האדם" והשמירה על גופו הנם ערכי יסוד במשפט

33 הכהן, ביד חזקה, בעמ' 24.

34 ב. שמואלי, "ענישה גופנית של ילדים בידי הוריהם על פי המשפט העברי – גישות מסורתיות וזרמים מודרניים", פלילים י' תשס"ב (2001), 365-446 (להלן: "שמואלי, ענישה גופנית").

35 מתוך גילוי דעת של הראשל"צ - הרב הראשי לישראל שלמה עמאר - ראה להלן
36 הכהן, ביד חזקה, בעמ' 25.

מדינת ישראל, הן מכוחם של "ערכיה היהודיים" של מדינת ישראל והן מכוחם של "ערכיה הדמוקרטיים". הכאת ילדים, ולו לצורכי ענישה, גם אילו היתה עולה בקנה אחד עם דעות ששורשן במשפט העברי, מנוגדת היא בתכלית ל"ערכים דמוקרטיים" המקובלים בימינו. כמו-כן, כפי שראינו לעיל, מנוגדת היא אף לחלק מהדעות המצויות במשפט העברי גופו. משכך, אין לנו אלא ליטול מהשדה הנרחב של המשפט העברי אותן דעות שעולות בקנה אחד גם עם "ערכים יהודיים" וגם עם "ערכים דמוקרטיים", ובכך ליצור את הסינתזה הראויה בין השניים. סינתזה זו, יש בה כדי הגשמת האמת, הדין והשלום, שהם-הם עמודיו הגדולים של עולם המשפט. הליכה בדרך זו, תעשה חסד הן עם האמת – החינוכית והמוסרית והן עם הדין – המשפט הישראלי והמשפט המודרני של זכויות הילד, והן עם השלום – שלום הילד, שלום המשפחה ושלום החברה כולה. ... כלל גדול בעולמו של המשפט העברי הוא שהיושב על מדין – השופט והדיין – צריך להסתכל לא רק בספרי חוק ומשפט אלא עליו גם להישיר מבט מבעד לחלון ולראות את המציאות המתהווה לנגד עיניו. רק משיכיר וידע כל אלה, יוכל להוציא מתחת ידיו 'דין אמת לאמתו'.

היטיב לבטא זאת ר' יהושע ולק כ"ץ, מחכמי פולין בראשית המאה ה-17 ומפרשני המובהקים של הטור והשולחן ערוך חושן משפט: "שכוונתם (=של חכמים) במה שאמרו (שחייב הדיין לשפוט) 'דין אמת לאמתו' רוצה לומר שדין לפי המקום והזמן בעניין שיהא לאמתו, ולאפוקי (ולהוציא, למנוע) שלא יפסוק תמיד דין תורה ממש. כי לפעמים צריך הדיין לפסוק לפני משורת הדין לפי הזמן והעניין; וכשאינו עושה כן – אף שהוא דין אמת אינו 'לאמתו'".

"הזמן והעניין" – נוכח התפשטות האלימות בחברתנו, ובעניין דין, בו מוטל שלומו של ילד, כבודו, חירותו וזכויותיו, על כפות המאזניים, אין להירתע מלהיכנס בבקעת המחלוקת ולהכריע דווקא כ"תנא בתרא": כרש"ר הירש וכ' קלונימוס שפירא הי"ד, כרב יעקב יחיאל וינברג וכתב אי"ה קוק".³⁷

וכפי שסיכם במאמרו הרב יצחק לוי:³⁸

"ברור מעל לכל ספק, שהיהדות לא ממליצה להשתמש במכות כשיטת חינוך, והייתי אף מרחיק לכת ואומר שבתקופה בה אנו חיים היא אפילו אוסרת לגמרי על חינוך בדרך של מכות שהם תרתי דסתרי".

לעניין זה ראוי גם לציין כי כבר בשנת 1989 (ד' באדר א' תשמ"ט) פירסמו הרבנים הראשיים לישראל "קול קורא" משותף (הרב שפירא והרב מרדכי אליהו) שם כתבו בין השאר:

"בשנים האחרונות מתפרסמות יותר ויותר ידיעות על הכאת ילדים ואף מצבים של התעללות פיזית בהם. בין היתר נודע לנו שמדובר בתינוקות רכים הנתונים להתעללות ממושכת מצד הוריהם הטבעיים. (ההדגשה שלנו. ויושם לב כי התייחסות היא גם להתעללות וגם להכאה. י.ק.).

אנו מביעים בזאת את הזדעזעותנו העמוקה, שתיתכן תופעה כזו בקרב אחב"י, שהורים ומבוגרים ינצלו את כוחם ומעמדם במשפחה כנגד עוללים וטף. לא יתכן שאדם בר דעת יפגע ביוצאי חלציו בצורה כה חמורה ואין שום סיבה שתצדיק הטלת מוס גופני או נפשי בילדים ע"י הורים או בוגרים.

אנו מוחים נמרצות נגד השחתת מידות זו וקוראים לכל ההורים בישראל לגדל ולחנך את ילדיהם עפ"י רוח תורה"ק (תורתנו הקדושה), השוללת מכל וכל פגיעה בילדיהם".

37 שם, בעמ' 28.

38 לוי, יהדות והכאת ילדים, בעמ' 100.

וכאילו כדי לסגור מעגל, כמעט עשרים שנה לאחר מכן, לאחר שפורסמו המקרים האחרונים אותם תיארו בתחילת המאמר, שבנו ופנינו אל הרבנים הראשיים לישראל באותו עניין עצמו. לאחר שבמקרים אלה לא רק שחלק מההורים ומדריכיהם הרוחניים החשודים בהתעללות, הופיעו בחזות חרדית, אלא גם שבו וציטטו מדרשים, אגדות חז"ל ושברי פסוקים כאסמכתא להצדקת המעשים הנפשעים, היה חשוב שהרבנים הראשיים לישראל, כמו גם רבנים אחרים, ישמיעו את דברים בעניין כאוב זה. ואכן תגובת הרבנים הראשיים לישראל לא איחרה לבוא. כל אחד (הפעם בנפרד) מהם פירסם גילוי דעת או קריאה לציבור, בענין זה.

הרב יונה מצגר פירסם ב- 8.4.08 גילוי דעת ובו נאמר בין השאר :

"דווקא בימים אלו בהם שמענו לחרדתנו גילויים מזעזעים על מי שמכנה עצמו כ"רב", אשר הורה לעשות מעשים אלימים, המנוגדים בתכלית לדרך התורה ואין בהם ולא כלום עם המושג "חינוך", ועל הורים מתעללים בילדיהם הרכים באופן שאינו עולה על דעת בן אנוש וכל השומע תצלנה אוזניו ותסמרנה שערות ראשו.

חובה עלינו לנער חוצננו מכך, ולגלות דעתנו ברבים, כי אין לנו אלא את דרכי החינוך באהבת אמת ובדרכי נועם אשר קיבלנו מדורי דורות, וכל המשנה, הרי הוא בכלל מחטיאי הרבים ועתיד ליתן על כך את הדין. ומי יוכל לשער את גודל חילול ה' ועוצמת הנזק החמור אשר גורמים הם במעשיהם הנאלחים וממיתים הם בכך קלון וחרפה לעמנו בכלל ולשומרי תורתנו בפרט. יש להוקיע הורים ורבנים אלו אל מחוץ למחנה ולעשות כל שביכולתנו כדי להציל נפשות הילדים הרכים מן הארי ומן הדוב.

על כן פונה אני בבקשה אליכם, אחי, רבני הערים והקהילות, להשמיע את קולכם ולמחות מחאתכם ברבים, ולנצל את דרשת "שבת הגדול" הקרובה על מנת להשמיע זעקה ולגלות את דעתכם- דעת תורה כנגד מעשי האכזריות הללו".

כך גם הרב שלמה משה עמאר שפירסם בערב פסח (התשס"ח) קריאה בה נאמרו בין השאר הדברים הבאים :

"וכמה יש להתרחק מדרכי חינוך משובשים, המשחיתים את הילדים, ומכתימים כתמים בנפשם, וק"ו (וקל וחומר) שיש להתרחק בתכלית, מדרך האלימות והעלבונות כלפי ילדים, שמלבד שהם בני אנוש עם צלם אלקי, ויש לכבדם ולאזהבם באמת וביושר, חובה מוטלת עלינו לשים ליבנו לרגישות היתרה של הילדים, שלא נגרום להם זעזועים העלולים להביאם למשברים קשים, ולא מבעיא שאין בדרכים ההם תועלת חינוכית כלל, אלא גם זאת שמתלמדים מהתנהגות רעה זו, לפתור בעיותיהם באלימות פיזית ומילולית, ומזה יורדים דחי אל דחי ח"ו, ואחריתו מי ישורנו.

נדע ונבין שילדינו הם עתידנו, ועתיד אומתנו, ואין לנו אוצר יקר מהם, נשמור עליהם מכל משמר, אך בעדינות נפש, ובאהבה אין קץ, בלשון רכה ונעימה ונפנה אליהם בדרך חברית וידידותית, מתוך ידיעה שמבינים הם ויש שיקול דעת והגיון בריא.

ונוכה ונחיה ונראה דור ישרים מבורך, ויקויים בנו הכתוב: בניך כשתילי זיתים סביב לשולחנך, שיהיו מאירים ומשמחים א-ל-הים ואדם.

ולא יכעס אדם על טרדות הילדים, ולא ימאס הטיפול בהם ובעיותיהם, כי יש שכר לסבלותנו, והם מעריכים את זה נאמנה, ומשיבים על זה, בכך שעולים על דרך המלך, וגורמים נחת אמיתי להוריהם ומחנכיהם, ויש שכר לעמל הזה גם מן השמים, שהקב"ה אוהב מי שמטפל בבניו ובני ביתו בשובה ונחת, ומשפיע לו ברכה עד בלי די".

ד. " המדינות החברות ינקטו אמצעים על מנת להגן על הילד מפני אלימות גופנית או נפשית לסוגיהן"³⁹ - מניעת ענישה גופנית - האתגר של זכויות הילד

במאמר זה התמקדנו אמנם על גישתם של המשפט העברי וההלכה והמסורת היהודית לאלימות כלפי ילדים, תוך הפרכת מיתוסים כאילו כביכול היהדות תומכת בהכאת ילדים או בהתעללות בהם לצרכי "חינוך" כביכול, אך ראוי עם זאת לזכור כי המאבק על שלילת הלגיטימציה להכאת ילדים איננה רק עניין למקורות המסורת היהודית. הפולמוס בנושא, כמו גם לא מעט מיתוסים סביבו, קיימים גם בדתות אחרות ובתרבויות אחרות.

יתירה מזאת, גם למי שאיננו שואב את ערכיו והתנהלותו ממסורת דתית כלשהי, הפולמוס והויכוח בנושא זה אינם זרים או בלתי רלוונטיים עבורו וההכרה בזכותו של הילד לבל יוכה ולשלמות גופו ונפשו, אינה מובנת מאליה, גם בציבור חילוני מובהק. עצם המושג של זכויות הילד והתפישה שהוא מייצג, הם חדשים יחסית ונמדדים בכמה עשרות שנים ולא יותר מכך.

גם כאשר הוזכר כבר המושג זכויות הילד, עדיין לא היה לגמרי ברור מה הוא מכיל. כך למשל כינתה הילרי רודהם קלינטון⁴⁰ רק לפני כ-35 שנה כי "זכויות הילד" היא בגדר של "סיסמא המחפשת הגדרה ותוכן"⁴¹.

צריך לזכור כי האמנה הבינלאומית בדבר זכויות הילד⁴² עליה חתמו יותר מדינות בעולם מאשר כל אמנה אחרת (למעשה כל המדינות החברות באו"ם להוציא שתיים) והמוכרת כיום היטב, לפחות בעיקרה, היא יצירה חדשה לחלוטין ונחתמה רק לפני פחות מעשרים שנה (1989), זמן קצר מאוד יחסית מכדי להשריש תפישה חדשנית כל כך, לגבי מעמדו של הילד ותפישתו כאדם נושא זכויות בזכות עצמו ולא רק כמושא של חמלה הראוי לאהבה, הבטחות או הגנה מסויימת כאקט של רצון טוב, כל עוד הוא מתנהג כיאות.

המכלול העצום של זכויות הילד במגוון נושאים ותחומים, איננו מיקשה אחת גם מבחינת ההתקבלות בציבור, מבחינת ההסכמה החברתית ואף מבחינת החקיקה המעגנת אותו בחוקים והפסיקה המתייחסת אליהם.

לא הרי זכויות אזרחיות לילדים, כזכויות להישרדות והתפתחות, או כזכות להגנה מפני ניצול או פגיעה.

אפילו בתחום הכביכול מובן מאליו של הגנה על ילדים מפני אלימות, יש עדיין יותר דגש על מילוי צרכים של מוגנות לילד, מאשר עיגון ברור של זכותו של הילד להגנה. כפי שכותבת על כך השופטת סביונה רוטלוי בהקדמה לפרק הכללי⁴³ של המלצות הוועדה בראשה עמדה בנושאי עיגון זכויות הילד בחקיקה בישראל:

"גם במדינות שרוצות להגן על ילדים שנפגעו באופנים שונים (ילדים נטושים, ילדים שעזבו את בית הספר או ילדים שהתעללו בהם) על ידי הרחבה הולכת וגוברת של מדיניות רווחה, עיקר

³⁹ סעיף 19 לאמנה הבינ"ל בדבר זכויות הילד - כתבי אמנה 1038 - כרך 31 - התשנ"ג.

⁴⁰ הילרי קלינטון מוכרת בעיקר בהיותה אשת נשיא ארה"ב לשעבר וכמתמודדת למועמדות לנשיאות ארה"ב בזכות עצמה בימים אלה. מעטים יודעים עם זאת כי כמשפטנית היתה הילרי קלינטון אחת מחלוצות נושא זכויות הילד בארה"ב וכתבה ופעלה רבות בנושא.

⁴¹ H. Rodham: Children Under the Law Harvard Educational Review 43 (1973), 487.

⁴² כתבי אמנה 1038 כרך 31 התשנ"ג.

⁴³ הוועדה לבחינת עקרונות יסוד בתחום הילד והמשפט ויישומם בחקיקה, משרד המשפטים, פברואר 2003.

ההתייחסות אינה אלא לצרכים ההגנתיים של ילדים ולא להגנה כזכות המוקנית לילד. התייחסות להגנה ויישומה, תלוי במידה רבה בסדרי העדיפויות של המדינה. אם ערך זה נמצא במקום גבוה בסדר העדיפויות, כי אז ייהנו הילדים מהגנה. לעומת זאת, אם ישתנו סדרי העדיפויות, ללא עיגון של ההגנה כזכותם של ילדים- אין כל ערובה להמשך ההגנה עליהם".

גם בתחום הצר של זכויות הילד להיות מוגן מפני פגיעות פיסיקות, מסתבר כי יש דברים מובנים יותר ויש כאלה שפחות, הרבה פחות.

בעוד שכיום⁴⁴ קיימת כמעט הסכמה כללית על זכויות של כל ילד להיות מוגן מפני התעללות לסוגיה, עדיין אין הדבר כך שכשמדובר בענישה גופנית ובמה שקרוי בעוות ובטעות-מכות "חינוכיות".

כך הדבר בעולם הרחב שבו רק לכ- 53 מיליון ילדים בכ- 20 ארצות ברחבי העולם, יש הגנה חוקית בתוקף חקיקה מחייבת או פסיקה מחייבת המעגנת את זכותם לא להיות מוכים גם לא לצורך חינוך כביכול, גם לא במה שמוגדר במכות "קלות".

בישראל אף שבשנת 2000 קבע בית המשפט העליון בפסיקה תקדימית⁴⁵ כי ענישה גופנית אסורה על פי החוק, על אף התקדמות רבה בפסיקה בנושא, ועל אף שחל שינוי ניכר בשנים האחרונות גם בדעת הקהל ובעמדות הציבור כלפי ענישה גופנית⁴⁶, עדיין יש לא מעט הורים ואנשים נוספים בחברה הישראלית שאינם רואים במניעת ענישה גופנית כזכות של הילד וסבורים כי הדבר לגיטימי ומותר בגבולות מסוימים (שכלל אינם ברורים), בין אם הם מסתמכים על המסורת וההלכה היהודית (כפי שהראנו, בטעות ובמיתוס) ובין אם לאו.

מעניין לציין כי בעוד שהאמנה הבינלאומית בדבר זכויות הילד³⁸ קבעה מפורשות (בסעיף 19 לאמנה) כי על המדינות החתומות על האמנה לנקוט בכל האמצעים "על מנת להגן על הילד מפני אלימות גופנית או נפשית לסוגיהן", התעורר כנראה ספק לגבי תוכן והגדרת האלימות שהיא אולי מי שפירש אותה רק ככזו המגיעה לגדר התעללות קשה.

לא בכדי נאלצה הוועדה לזכויות הילד של האו"ם⁴⁷, הפרשנית המוסמכת של האמנה, לקבוע בשנת 1994 כי סעיף 19 הנ"ל מתייחס גם לאיסור ענישה גופנית וכי ענישה גופנית של ילדים איננה עולה בקנה אחד עם האמנה.

מניעת ענישה גופנית היא איפוא אתגר אמיתי לכל חברה ובוודאי לחברה התומכת עקרונית בתפיסת זכויות הילד.

ה. "עברו מאז יותר מחמישים שנה ואת המכות ההן אף פעם לא שכחתי. לא שכחתי ולא סלחתי"⁴⁸ - ענישה גופנית- למה לא.

אין זה מיותר לזכור ולהזכיר, כי אלימות, היא אלימות, היא אלימות. גם כשהיא מופנית כלפי ילדים וגם כשהיא נעשית במסווה מסולף של חינוך כביכול.

⁴⁴ גם עניין כביכול מובן מאליו זה של הזכות להיות מוגן מהתעללות, הוא חדש יחסית. עד לשנת 1989 כלל לא הופיע בחקיקה הישראלית המושג "התעללות בילדים". ראה כל כך ב: יצחק קדמן: "חובת הדיווח על עבירות בילדים", משפחה במשפט, פרק ג'.

⁴⁵ ע"פ 4596/98 פלוגית נגד מדינת ישראל, פ"ד נד(1).

⁴⁶ ראה על כך בהרחבה בביאר וקדמן (הערה 3), עמ' 689-690.

⁴⁷ מתוך: Implementation Handbook for the Convention on the Right of the Child.

⁴⁸ יהודה אטלס- "אבא אל תרביץ לי"- ראה להלן הערה 49.

בעבר, בחברות רבות, הותרה ענישה גופנית כלפי קבוצות שונות באוכלוסייה. היה מותר בתקופות שונות להכות עבדים, חיילים, מלחים, אסירים ונשים. בזה אחר זה בוטלו בהדרגה כל ההיתרים. הילדים נותרו אחרונים בתור. אך לא עוד.

כל מכה היא מכה, וכל מכה פוגעת במי שסופג אותה. פוגעת בו פיזית ופוגעת בו נפשית. גם אם נכנה אותה בשמות שונים: סטירה, "פליק", "פאץ", או "כאפה", וגם אם נצדיק אותה בסיבות שונות, לרבות סיבות "חינוכיות", היא עדיין תישאר מכה.

מסתבר^{49, 50}, שילדים זוכרים לאורך שנים מכות שקיבלו מההורים. גם מהורים אוהבים. לא זה הזיכרון שאנו רוצים להשאיר לילד, מדמות ההורה.

אנו מחנכים את ילדינו שמכות הן דבר פסול ואלים, ושאלמות אינה דרך לפתרון בעיות, בין אחים או בין חברים. כיצד אם כן, נוכל להסביר להם, מדוע המעשה הפסול הזה, הופך למותר ואף חיובי, כאשר הוא נעשה על ידי מבוגר כלפי ילד.

חשוב לזכור שהורה משמש מודל לחיקוי. הילד מתבונן בהורה ולומד ממעשיו, יותר מכל שיעור אחר.

נכון שלא כל מכה היא התעללות, ולא כל הורה שאיבד שליטה וסטר פעם אחת לילדו, הוא בגדר הורה מתעלל, אבל כמו גם בדברים אחרים בחיים, לעצם הסרת המחסום מפני עשיית מעשה שלילי, יש השלכות חמורות. כשמסירים את המחסום פעם אחת מפני הרמת יד, קשה לשוב ולשים אותו בחזרה.

אבל, גם כאשר מכה "קלה" לא הופכת למכה "קשה", או קבועה, יש בענישה הגופנית דבר מזיק ופסול.

המכה מלמדת את הילד שאלמות היא כלי תקשורת לגיטימי.

המכה מלמדת את הילד ששימוש בכוח, לגיטימי, כאשר הוא נעשה כלפי מי שחלש ממך.

המכה פוגעת בכבודו של הילד, משפילה אותו ופוגעת בנפשו.

המכה מפרה את זכויותיו הבסיסיות ביותר של הילד, לשלמות גופו ונפשו.

מחקרים גם הוכיחו⁵¹, כי ילדים שהוענשו בענישה גופנית, היו אלימים יותר ופגעו בשיעורים גבוהים יותר באופן משמעותי, באחרים, הן כילדים והן כשבגרו.

⁴⁹ י' אטלס, "אבא אל תרביץ", מתוך: זכויות הילד בישראל: קובץ מאמרים ומקורות, בעריכת י' קדמן וג' אפרת, המועצה הלאומית לשלום הילד (1998), 113-115.

⁵⁰ מתוך: י' פישביין, ילדה רעה, ספריית הפועלים (1990), בעמ' 8-10.

⁵¹ Anna. C. Baldry, *Bullying in Schools and Exposure to Domestic Violence, Child Abuse & Neglect*, 713-732, July 2003 (2003). המחקר שבדק 1,059 ילדים ובני נוער באיטליה, בבית ספר יסודי וחיטובות הביניים מצא כי ילדים שנחשפו לאלימות בבית, מעורבים יותר באלימות בבית הספר. בפירוט רב יותר ניתן למצוא את אותן תוצאות והשלכות גם במחקריו ארוכי הטווח של פרופ' שטראוס, בין השאר מצא שטראוס במחקריו כי ילדים שנחשפו לענישה גופנית, היכו אח או אחות בשיעורים כפולים ואף יותר משאר בני גילם. ילדים כאלה היו גם בסיכון גבוה יותר להיהפך לעבריינים צעירים. לחשיפה לענישה גופנית היו השלכות גם על אלימות בעתיד, כולל בטווח רחוק. כך למשל מצא שטראוס שאלה שהיו חשופים לה בילדותם, היו בסיכון גבוה יותר להיהפך להורים מכים ולהשתמש באלימות כלפי בת או בן הזוג. עוד הוא מצא שבאותן מדינות (בארצות הברית) שבהן הותר למורים להכות תלמידים ולהעניש אותם גופנית, נמצאו בקרב תלמידים ובני נוער שיעורי אלימות גבוהים יותר, כולל מקרי רצח. כן נמצא שבני נוער שהוכו בנערותם נוטים יותר להיות אלימים כלפי אנשים מחוץ למשפחה.

Strauss; M. (1994). *Beating the Devil Out of Them: Corporal Punishment in American Families*. Lexington Books, 1994. מחקר נוסף שנערך על ידי ווטסון ופישר ופורסם בארצות הברית, קבע באופן חד משמעי שהשתנה המובהק ביותר לניבוי אלימות של ילדים, כולל בבית הספר ובמקומות אחרים, הוא היותם חשופים לעונשים גופניים מצד הוריהם. במחקר נמצא כי מוצא אתני, מצב כלכלי- חברתי ורמת משכל, לא היו קשורים לאלימות ולא ניבאו את מידת האלימות של ילדים. המרכיב המנבא החזק ביותר לאלימות של ילדים הוא מידת השימוש בענישה גופנית של הורים כלפי ילדיהם. ככל שילדים נחשפו יותר למכות בביתם, כך הם נעשו יותר אגרסיביים וגילו יותר אלימות.

לא זו בלבד שענישה גופנית מזיקה, אלא שעל פי מחקרים שנערכו בנושא, ענישה גופנית אינה יעילה ואינה משיגה את המטרה המקווה של המכה.

ענישה גופנית רק מלמדת את הילד לפחד מהמבוגר שמכה אותו, אך אינה מעבירה את המסר החינוכי של הפסול שבמעשה שעשה.

הילד אולי לומד לפחד מהיד של אבא או של אמא, אבל לא מבין הרבה ולא מפנים את ההתנהגות הרצויה.

אך גם אילו היה מוכח שיש בה תועלת, עדיין הייתה נותרת פסולה ואסורה. גם ילדים הם בני אדם וזכותם שלא ינהגו בהם באלימות. מכות, גם כאלה המוגדרות כ"סבירות" או "מתונות", מושגים בלתי קבילים שכלל לא ניתנים להגדרה, פוגעות בכבודו של הילד כאדם ובזכויותיו הבסיסיות, הן על פי חוק יסוד כבוד האדם וחירותו, והן על פי האמנה הבינלאומית לזכויות הילד.

מובן שאין בכל אלה כדי לומר שלילד יש "זכות" לעשות ככל העולה על רוחו. ודאי שאין בכך כדי לוותר ולו במשהו על זכותו וחובתו של ההורה לחנך את הילד ולהציב לו גבולות.

ילדים זקוקים לחינוך. ילדים זקוקים למשמעת. ילדים זקוקים לגבולות. אחריותו וחובתו של ההורה – לחנך את ילדו.

מכות, גם "מתונות" או "סבירות", אינן חינוך. מכות הן רק ביטוי אלים של אובדן שליטה. אפשר וצריך לחנך בלי לפגוע, להציב גבולות בלי להרביץ, להפעיל סמכות בלי להכות.

ו. "לקום מחר בבוקר עם שיר חדש בלב" –⁵² הלקח לעתיד ממורשתנו

דווקא בחברה הישראלית שיש בה לפחות בחלקים נכבדים ממנה כבוד והערכה למסורת היהודית, לתרבותה ואף למקורותיה במשפט העברי, ראוי שנדע, כפי שידענו בעבר, להיות חלוצים בתפישה השוללת שימוש באלימות כלפי ילדים, תוך דגש על חינוכם בדרכי נועם ותוך הבנה כי חינוך ואלימות לא ילכו יחדיו.

זכותו של הילד להגנה על גופו ונפשו גם מפני מכות "קלות" ומפני אלימות "חינוכית" כביכול, היא האתגר האמיתי בו נבחנת כל חברה הדואגת לילדיה במיוחד חברה שרואה בילד אדם לכל דבר הראוי לזכויות בפני עצמו. לחברה הישראלית יש יסודות מספיקים בתרבותה, במסורת ובהלכה היהודית, כדי להתמודד עם אתגר זה בהצלחה.

המחקר נערך בעיר ספרינגפילד בארצות הברית, וכלל 400 ילדים בני 13 עד 19 בכל רבדי האוכלוסייה, ונמשך שבע שנים. את המחקר ערכו פרופ' מלקולם ווטסון ופרופ' קורט פישר מהמוסד לביטוח לאומי לבריאות והתפתחות הילד בשיתוף האוניברסיטאות הרווארד וברנדייס. פורסם ב- *Brandis Review*, קיץ 2002.
⁵² נעמי שמר - החגיגה נגמרת